

KAPITTEL 10

Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet

Ingrid Rindal Lundeberg¹, Kristian Mjåland² og Johan Fredrik Rye³

¹Uni Research Rokkansenteret; ²Institute of Criminology, University of Cambridge; ³Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: Conditions in Nordic prisons are often characterized as more humane than in prisons of other countries, and the term «Nordic exceptionalism» has been central to the research on prisons in recent years. This chapter nuances a discussion of exceptional Norwegian prisons through an analysis of a prison where inmates are particularly pleased with the conditions: Leira Prison in Trondheim, a small, open institution that focuses on rehabilitating inmates with drug addictions. The starting point of the analysis is the results from a comprehensive, national quantitative survey on conditions of imprisonment and returns in the Norwegian correctional service. The prisoners at Leira stand out as notably content with their conditions of imprisonment in that they are of the opinion that imprisonment is making them better equipped for everyday life after release. In the chapter, we discuss why the prisoners at Leira are so positive and what can be learned from their experiences, both for theoretical discussions of «Nordic exceptionalism» and the Norwegian correctional services' objective of a «punishment that works».

Keywords: exceptionalism, Leira, rehabilitation, «punishment that works»

Sammendrag: Soningsforholdene i nordiske fengsler karakteriseres ofte som mer humane enn andre lands fengsler, og begrepet «nordisk eksepsjonalisme» har vært sentralt i fengselsforskningen de siste årene. Kapitlet nyanserer diskusjonene om de eksepsjonelle norske fengslene gjennom en analyse av et fengsel der de innsatte er særlig fornøyd med soningsforholdene: Leira fengsel i Trondheim. Det er en liten, åpen anstalt som legger vekt på rusrehabilitering av de innsatte. Utgangspunktet for analysen er resultater fra en omfattende nasjonal kvantitativ undersøkelse om soningsforhold og tilbakeføringsarbeid i norsk kriminalomsorg. Her peker Leira-fangene seg ut som spesielt tilfreds med sine soningserfaringer, først og fremst ved at de mener fengselsoppholdet gjør dem bedre rustet til hverdagen etter løslatelsen. I kapitlet diskuterer vi hvorfor Leira-fangene er så positive, og hvilke lærdommer som kan trekkes ut fra deres erfaringer, både for teoretiske diskusjoner om den «nordiske eksepsjonalismen» og for den norske kriminalomsorgens arbeid for en «straff som virker».

Nøkkelord: eksepsjonalisme, Leira, rehabilitering, «straff som virker»

Sitering av denne artikkelen: Lundeberg, I.R., Mjåland, K. & Rye, J.F. (2018). Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet. I J.F. Rye & I.R. Lundeberg (red), *Fengslende sosiologi. Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler* (Kap 10, s. 213–237). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.41.ch10>
Lisens: CC BY-NC 4.0

1. Det eksepsjonelle fengslet

«Jeg synes at Leira fengsel er en kjempeplass. Når man først skal sone. Man lærer å delta sosialt, og er med på ting.» (Innsatt på Leira fengsel)

Straffens rehabiliterende funksjon – at fangene skal (gjen)skapes som gode, lovlige samfunnsborgere – er sentral i de moderne straffeinstitusjonene. Internasjonal fengselsforskning peker likevel nettopp på fengslenes manglende evne til rehabilitering av fangene, som heller *dehabiliteres* i fengslene. Scott og Flynn oppsummerer erfaringene slik:

After nearly two hundred years of the prison experiment, it seems that a sentence of imprisonment is more likely to increase, rather than decrease, future offending: The prison environment is dehumanising and debilitating. The inherent pains of imprisonment are likely to be counterproductive. Scott og Flynn (2014: 44)

I den internasjonale fengselslitteraturen trekkes de norske/nordiske fengslene frem som mulige unntak. I 2008 lanserte den britiske kriminologen Johan Pratt (2008a, b) begrepet «den nordiske eksepsjonalismen»¹, som beskriver et fengselssystem i de nordiske landene som er preget av en humanistisk ideologi, og som legger bedre til rette for at fangene faktisk rehabiliteres. Pratts beskrivelser resonnerer med den offisielle norske straffeideologien. I stortingsmeldingen *Straff som virker* (St.meld. nr. 37 2007–2008, videreført i Meld. St. 12 (2014–2015)) presenteres humanistiske idealer, og det legges stor vekt på fengslene som rehabiliterende institusjoner. Fanger med kriminelle løpebaner – og ofte med store rusproblemer – skal hjelpes til å etablere «normale» hverdagsliv. Ikke minst legges det vekt på rusmestring og andre programmer som kan få fangene over i andre spor. Samtidig understreker stortingsmeldingen at straffens dehumaniserende virkninger bør unngås, i det minste minimeres. Dette er en viktig del av «normalitetsprinsippet»: Straffens karakter er frihetsberøvelsen, ellers skal fengselshverdagen i størst mulig grad ligne på det «virkelige» livet.

I bokkapitlet diskuterer vi erfaringene fra Leira fengsel i Trondheim, en åpen anstalt som fremstår som et ekstremt eksempel på Pratts eksepsjonalistiske nordiske fengsel og den norske straffeideologien. Utgangspunktet

for analysen er en omfattende nasjonal spørreundersøkelse der over 600 norske fanger rapporterer hvordan de opplever soningen og dens effekter. Her skiller de innsatte på Leira seg ut på flere måter, spesielt ved at de fremstår som mer tilfreds med soningsforløpet og mener soningen faktisk gjør dem bedre rustet til å møte hverdagslivet etter løslatelse. Hva er det ved Leira fengsel som skaper tilfredshet blant fangene og tro på at soningen faktisk har en rehabiliterende effekt?

2. Den nordiske fengselseksepsjonalismen

Debatten om nordiske/norske soningsforhold har de siste tiårene gjerne tatt utgangspunkt i «eksepsjonalisme-teorien». Et sentralt bidrag er John Pratts (2008a, 2008b) to artikler i *British Journal of Criminology* fra 2008, der han lanserte begrepet «den nordiske eksepsjonalismen». Pratt var opptatt av at de nordiske landene skiller seg vesentlig fra andre vestlige land ved lave fangetall og humane fengselsforhold. Ifølge ham kjennetegnes de humane fengselsforholdene i de nordiske landene av at flere fanger – om lag en tredjedel – soner i åpne fengsler, og av at fengslene er mindre og preges av høyere materiell standard. Det er videre tettere og bedre relasjoner mellom innsatte og ansatte, mindre vektlegging av sikkerhet og større arbeidsdeltakelse, og de innsatte har rett til samfunnets velferdstjenester på lik linje med andre borgere. Pratt forklarer forholdene med de nordiske landenes egalitære kulturelle verdier og sosiale strukturer, og at de har velfungerende velferdsstater og sikkerhetsnett som omslutter borgerne (Pratt og Eriksson, 2013; Pratt, 2008a, 2008b).

Pratts eksepsjonalisme-tese har inspirert mange nye studier. Tesen har fått støtte fra flere hold (se blant annet Lappi-Seppälä, 2012), men har også møtt kritikk (Barker, 2013; Lundeberg, 2017; Lundeberg og Mjåland, 2016; Mjåland, 2015; Mjåland og Lundeberg, 2014; Shammas, 2014, 2017; Ugelvik og Dullum, 2012; Ugelvik og Scharff Smith, 2017). Den komparative kriminologien og eksepsjonalisme-forskningen kritiseres blant annet for å være for makroorientert og for å overse betydningen av å studere lokale fengselsforhold og variasjoner. Videre blir fangeperspektivet og deres opplevelse av soning og forskjeller mellom ulike fengsler innad i land oversett. Straffenivå og fengselsrater sier ikke nødvendigvis noe om hva som skjer

innenfor murene, om innholdet i soningen. Særlig har den omfattende og utstrakte bruken av varetektsfengsling og isolasjon i flere nordiske land blitt problematisert fra et menneskerettighetsperspektiv (Barker, 2013; Scharff Smith, 2012). Andre problematiserer at det er en overrepresentasjon av utlendinger i nordiske fengsler, og at disse opplever mer forskjellsbehandling og hardere og mer innholdsløse soningsforhold (Lundeberg, 2017; Ugelvik, 2017). Flere peker også på en straffeskjerpene «krimmigra-sjonsutvikling» de siste årene (Johansen, Ugelvik og Aas, 2013). Det viser seg særlig ved den strenge returpolitikken overfor asylsøkere med avslag, deportasjonene av «kriminelle fremmede» ved bruk av utvisning fra landet ved lovbrudd og ettårig fengselsstraff ved brudd på innreiseforbudet.

Et særlig omdiskutert forhold i eksepsjonalisme-diskusjonen er den utbredte bruken av fengselsstraff overfor tungt belastede og behandlingstrengende rusmiddelmissbrukere (Andenæs, 1996; Barker, 2013; Mjåland, 2015; Shamma, 2017). Fanger er generelt fattigere og dårligere stilt enn den øvrige befolkningen, men forskning har vist at fanger med rusproblemer er særlig dårlig stilt (Revoll, 2015) og dessuten får lite relevant oppfølging i fengslene. I Andenæs' oppsummering representerer den norske repressive narkotikapolitikken «vår tids største feilinvestering i straff» (Andenæs, 1996).

De siste tiårene har imidlertid rehabiliteringstenkningen i straffegjennomføring fått fornyet oppmerksomhet. Flere av fengslenes rehabiliterende tiltak er spesielt rettet inn mot rusmiddelmissbrukere, og forskning gir delvis støtte til at det finnes noen «eksepsjonelle» forhold ved norske fengslers behandling av rusmisbrukere. I en studie av en rusmestringsenhet ved høysikkerhetsfengslet «Kollen» viser Mjåland (2015) for eksempel hvordan fengslet har gode materielle forhold, at den hverdagslige omgangen mellom betjenter og fanger stort sett er lett, respektfull og tidvis kameratslig, og at en rekke velferdstjenester er til stede i fengslet. Det legges vekt på forvaltningssamarbeidet, og fengslet fremstår som tett integrert i det større norske velferdsstatlige apparatet. Samtidig viser forskning på rusmestringstiltak i fengsel at kapasitetsutfordringer, kontrollbehov, sikkerhetshensyn, forskjellsbehandling og innsattes manglende vilje og motivasjon til å jobbe med seg selv og sine problemer gjør det utfordrende å forankre rehabiliteringen i fengselshverdagen (Mjåland,

2015; Kolind, Frank og Dahl, 2010). Utsatte fangegrupper, for eksempel rusbrukere, psykisk psyke og utenlandske fanger, kan videre ha spesielle utfordringer som gjør at de opplever soningsforholdene som hardere enn andre (Lundeberg, 2017).

Den utstrakte bruken av åpne fengsler trekkes frem av Pratt (2008a) og Pratt og Eriksson (2013) som en illustrasjon på en mer human og tillitsorientert tilnærming til straff i de nordiske landene. Det finnes imidlertid få empiriske analyser av hvordan fanger opplever soningsforholdene i åpne fengsler og avdelinger. Et viktig unntak er Shammas' (2017) studie av et større åpent fengsel, som viste at selv om fangene opplevde at åpenheten ga et betydelig større handlingsrom, preget fengselssystemets ulike sikkerhetsgraderinger og frykten for tilbakeføring til høysikkerhet fangenenes frihetsevne og -følelse. Fangene hadde vanskeligheter med å bli bevisst på, verdsette og nyttiggjøre seg de mulighetene for frihet som hverdagslivet i åpne soningsanstalter faktisk gir. Med begrepet «the pains of freedom» forsøker Shammas (2014) å vise at selv åpne (norske) fengsler produserer pine, om enn på andre og mindre intuitive måter enn i høysikkerhetsfengsler.

Litteraturgjennomgangen over viser at det finnes flere studier som gir grundige beskrivelser av hverdagsliv og soningserfaringer fra enkeltstående fengsler (Mathiesen, 1965; Mjåland, 2015; Shammas, 2017; Ugelvik, 2011), men at det finnes få norske studier som forsøker å sammenlikne soningserfaringer mellom forskjellige fengsler (men se Johnsen, Granheim og Helgesen, 2011). De mindre og åpne fengslene som Pratt (2008a, 2008b) trakk frem som særlig eksepsjonelle eksempler, har i liten grad vært studert.

I dette kapitlet bidrar vi derfor med en analyse der Leira fengsel – et åpent fengsel – sammenlignes med andre norske fengsler. Analysen tilfører kunnskap om hvordan soningsforholdene er ved de åpne anstaltene, og også hvordan fangene reflekterer rundt hva som er et godt soningsmiljø. Vi presenterer Leira-fangenenes «eksepsjonelle tilfredshet» med soningsforholdene, hva de selv vurderer som betydningsfullt i sin soningshverdag, og undersøker om Leira har noen særlige kjennetegn som kan forklare innsattes tilfredshet. Har små og åpne soningsanstalter, som Leira fengsel, eksepsjonelle trekk som fangene verdsetter, og som bidrar til en straff som faktisk virker?

3. Landsdekkende survey i den norske fangepopulasjonen

Utgangspunktet for kapitlets analyser er et omfattende, nasjonalt data-materiale om innsattes liv før, under og etter gjennomføring av straff i den norske kriminalomsorgen, som legger vekt på rehabiliterings- og løslatelsesarbeidet (se også Lundeberg, 2017 for en nærmere beskrivelse). Materialet ble samlet inn i 2014–2015 og inkluderer både kvantitative og kvalitative data. I dette kapitlet bruker vi primært det kvantitative materialet, nærmere bestemt resultatene fra en spørreundersøkelse som ble gjennomført blant fanger i ti norske fengsler med både høyere og lavere sikkerhetsnivå.² Et viktig formål med studien var å undersøke hvilke tilbakeførende tiltak som finnes i ulike fengsel, hvilke innsatte som får tilgang til disse, og hvordan innsatte selv vurderer soningsforhold og oppfølgingen de får under fengselsoppholdet. I spørreskjemaet ble de innsatte bedt om å svare på spørsmål om både tiden før, under og etter soningen. De fleste spørsmålene i skjemaet var fastsatte svarkategorier, men enkelte spørsmål åpnet for at fangene kunne formulere egne svar. Spesiell oppmerksomhet ble gitt til temaene rus og rehabilitering. I analysen presenterer vi temaene der de Leira-innsatte skilte seg mest fra det øvrige utvalget, forhold som også ble underbygget av våre kvalitative data om hva som er særlig viktig for fangers soningshverdag (se Lundeberg og Mjåland, 2016; Mjåland, 2015; Lundeberg, 2017). I tillegg drar vi også nytte av kvalitative data fra forfatterens besøk til Leira fengsel, inkludert samtaler med ansatte og innsatte gjennom de siste årene (se Ryes kapittel, kap. 12). I analysene har vi også benyttet oss av skriftlige dokumenter som beskriver og diskuterer forholdene ved Leira fengsel, blant annet internettsider som presenterer anstalten for fremtidige innsatte og det mer allmenne publikum, interne dokumenter og Fridhov og Hammerlins studie av fengslet (1994).

Et viktig kriterium for utvelgelsen av fengsler var at vi ønsket å favne mangfoldet av fengsler og sonings erfaringer i det norske fengselsvesenet. Til sammen besvarte 608 fanger spørreskjemaet, noe som gir en svarprosent på 47. Svarprosenten varierte mellom 100 prosent (Leira fengsel) og 28 prosent (Bergen fengsel). 40 prosent i utvalget sonet på en åpen avdeling, noe som omtrent tilsvarer den reelle andelen som soner under lav sikkerhet,

landet sett under ett. Det er imidlertid en noe overrepresentasjon av folk med lange dommer, kvinner og utlendinger i utvalget i forhold til situasjonen for innsatte generelt. Undersøkelsen vår er dermed ikke representativ i statistisk forstand. Likevel mener vi at utvalget av fengsler og den relativt høye svarprosenten gir oss et godt grunnlag for å forstå hvordan fanger opplever soningsforholdene i ulike norske fengsler, og hvilke institusjonelle betingelser som gjør fengselsopphold mer eller mindre konstruktive.

Leira fengsel i Trondheim deltok ut fra de strategiske utvalgskriteriene for surveyen, spesielt ut fra at fengslet er lite og har lavt sikkerhetsnivå, og at det rusrehabiliterende arbeidet står sentralt i den daglige driften. Alle de 27³ innsatte som sonet i fengslet på tidspunktet for spørreundersøkelsen, valgte å delta i undersøkelsen. Ingen av de andre fengslene hadde 100 i svarprosent. Det skal samtidig understrekes at Leira-utvalget likevel er lite, og at resultatene derfor er mer sårbare for påvirkning av ikke-statistiske feilkilder og tilfeldigheter, for eksempel dagshumøret til noen av deltakerne.

Studiens metodologiske design har både fordeler og ulemper. Det er ingen «effektstudie» som presenteres, og materialet kan på ingen måte avklare de kausale mekanismene mellom straffens hensikt og dens virkninger. Videre er det *fangenes* perspektiver som analyseres. Våre diskusjoner gir derfor utfyllende kunnskap om hvordan den «nordiske eksepsjonalismen» oppleves av de innsatte, men de gir selvsagt ingen fasit på hva som er «gode» eller «effektive» fengsler og straffereformer.

Bedre kjennskap til hvordan fengselsinstitusjonen erfares fra de innsattes perspektiv, er likevel avgjørende for å få en rikere forståelse for hvordan de norske fengslene fungerer i praksis. Vi mener kapitlets analyser gir et godt grunnlag for å diskutere hvordan Leira fengsel – og mer allment de åpne, mindre norske fengselsanstaltene – etablerer alternative konstruktive strafferammer som virker.

4. Eksepsjonelle fanger og eksepsjonelle forhold

Soningserfaringene til de innsatte i Leira fengsel skiller seg ut fra den nasjonale fangebefolkningen på flere områder. Ikke minst er det store

forskjeller i vurderingen av fangebehandlingen. Leira-fangene peker seg ut ved at de gir uttrykk for at de er langt mer fornøyd med soningshverdagen enn fangene i de andre fengslene som var med i surveyen. De mener også i større grad at soningen faktisk virker. Flertallet av fangene, uavhengig av hvor de soner, forteller at de ønsker å leve lovlydig etter soningen, men Leira-fangene er mer optimistiske med tanke på at det faktisk vil skje. For eksempel er de fleste Leira-fangene (74 prosent) enig i at tilbudene som de har mottatt i fengslet, i stor grad har gjort dem «bedre rustet til å møte hverdagen når du slipper ut», noe som er en langt større andel enn i landets øvrige fengsler (22 prosent). Også på andre felt har Leira-fangene jevnt over mer positive vurderinger av straffens innhold og effekter enn fangene i andre norske fengsler.

Er det kjennetegn ved fangene, eller er det kjennetegn ved fengslet, som kan forklare de «eksepsjonelt» positive soningserfaringene ved Leira? Dette er en klassisk problemstilling i fengsels sosiologien, mellom henholdsvis «import»- og «deprivasjons»-forklaringer (se Crewe, 2009: 5–7). Vi skal derfor starte med en analyse av om Leira-fangene skiller seg fra fangeflertallet på måter som forklarer deres tilfredshet med fengselsoppholdet (4.1). Deretter fortsetter vi med analyser av forholdene ved selve fengslet, og undersøker hvordan disse forklarer tilfredsheten (4.2–4.5).

4.1. Karakteristikk ved Leira-fangene

Når vi sammenlikner sosiale kjennetegn blant fangene på Leira med fangene i utvalget ellers på undersøkelsestidspunktet, ser vi at det er mye som er likt, men også at fangesammensetningen på Leira skiller seg ut på vesentlige områder.

Som de fleste andre fengsler er det hovedsakelig menn som soner på Leira, selv om det er plass til inntil fire kvinner. Innsatte er generelt en rusbelastet gruppe, og Leira skiller seg heller ikke her ut i særlig grad. For eksempel har en omtrent like stor andel av Leira-fangene prøvd narkotika (67 mot 70 prosent). Av disse fangene oppga nesten halvparten på Leira (44 prosent) at de hadde hatt betydelige eller svært store problemer og hjelpebehov på grunn av bruk av illegale rusmidler før soning. Blant fanger i de andre fengslene er prosentandelen 38. I likhet med andre fengsler

har også Leira en betydelig andel innsatte med narkotika som hovedlovbrudd. Nesten en tredjedel er domfelt enten for bruk av narkotika etter legemiddeloven (8 prosent) eller for smugling, omsetning eller besittelse etter straffeloven (23 prosent). Det er noen flere enn i de andre fengslene, men fortsatt ingen dramatiske forskjeller. Over halvparten av fangene, både på Leira og ellers, mener ellers at rus spilte en avgjørende rolle for lovbruddet som de er fengslet for.

Det er imidlertid noen flere «gjengangere» på Leira. Bare 26 prosent forteller her at de soner sin første dom, mens gjennomsnittet for de andre fengslene er 41 prosent. Alder er av betydning fordi eldre generelt er mer motivert for endringer enn yngre, samtidig som behovet for hjelp øker med alderen (Sampson og Laub, 2003). Dessuten avtar lovbruddskarrierer med alderen (Hirschi og Gottfredson, 1983). Aldring blir sett på som en reformativ prosess der personen i økende grad blir bevisst på negative konsekvenser knyttet til rus og kriminalitet. Undersøkelsen viser at Leira på undersøkelsestidspunktet har betydelig flere middelaldrende innsatte enn andre fengsler. Nesten dobbelt så mange som landssnittet er i 40-årene (41 prosent), men samtidig er det noen færre eldre fanger (over 50 år). Tilknytning til familie og jobb utgjør også beskyttelsesfaktorer for videre kriminell involvering. Her er det også små forskjeller. Noen færre Leira-fanger oppgir at de er gifte eller samboende, men andelen med barn er omtrent den samme.

Leira-fangene skårer i likhet med den generelle fengselspopulasjonen svakere på sentrale levekårsindikatorer enn befolkningen for øvrig (Skardhamar, 2003). For eksempel har hver tredje innsatt på Leira ingen utdanning utover grunnskole. Det er også mange, om lag halvparten, som ikke bodde i egen bolig før innsettelse. På ett viktig punkt kommer Leira-fangene likevel spesielt dårlig ut. Bare hver fjerde av dem oppgir at de var i lønnet arbeid før soningen startet, og det er færre enn i de andre fengslene (26 mot 39 prosent). Samtidig oppgir dobbelt så mange at ulike trygdeytelser har vært en av deres to viktigste inntektskilder gjennom det siste året før innsettelse, men her er andelen ikke høyere enn ellers i utvalget.

Videre skiller fangene ved Leira seg ut på to andre viktige områder som legger viktige premisser for deres fengsels erfaringer og betingelsene for en

vellykket tilbakeføring til samfunnet. For det første var bare én av de innsatte på Leira på undersøkelsestidspunktet utenlandsk statsborger, og for det andre tar Leira ikke imot varetektsfanger.⁴ I datamaterialet er tilsvarende andeler for hele utvalget henholdsvis 34 og 25 prosent. Innsatte med utenlandsk bakgrunn vil være tilbøyelige til å oppleve norske soningsforhold hardere enn andre på grunn av kulturelle og språklige barrierer som hindrer deltakelse i felles aktiviteter, og fordi det i liten grad finnes alternative tiltak eller tilpassede tilbud (Lundeberg, 2017; Ugelvik og Damsa, 2017). Andelen av innsatte som sitter på varetekt, vil også påvirke vurderingen av soningsforhold. Usikkerheten om varetektsfangers videre status i straffettsapparatet gjør at disse blir utelatt fra en rekke tiltak i påvente av dom, og tiden i varetekt oppleves av mange som særlig utfordrende (Scharff Smith, 2017). At Leira ikke huser varetektsfengslede, og den lave andelen med utenlandsk statsborgerskap på Leira, kan derfor være to av flere forhold som forklarer den (relativt sett) høye tilfredsheten.

Det er heller ikke så mange med korte dommer på Leira. Fengslet krever at det gjenstår «nok» av soningstiden før fangene overføres hit, for å sikre at fangene kommer inn i og får utbytte av opplegget som tilbys. Av alle løslatte fra norske fengsler i 2016 sonet over halvparten (57 prosent) tre måneder eller kortere, og disse ville derfor normalt ikke kvalifisert for soning ved Leira (Kriminalomsorgen, 2016: 5). Gunstigheten av lange dommer i rehabiliteringssammenheng kan være knyttet til muligheten til å fullføre rusmestring og skolegang i soningstiden (Langelid, 2015).

Samtidig er det et viktig forhold at fangene er aktivt selekterte, både av seg selv og av fengslet. Fangene må søke om å bli overført fra ulike høysikkerhetsfengsler til Leira fengsel. Søknadene vurderes av fengslet før de eventuelt innvilges. Kriteriene er blant annet knyttet til at de må erkjenne at de har et problem med rus og kriminalitet. Avdelingsledelsen sier det er nødvendig for at fangene skal nyttiggjøre seg tilbudet på Leira, og dermed også at de skal kunne jobbe målrettet i rehabiliteringsarbeidet. Det er derfor en tilsynelatende motivert fangegruppe som er på Leira. I tillegg fungerer muligheten for tilbakeføring til høysikkerhetsfengslet på Tunga – for eksempel ved alvorlige brudd på fengselsreglementet (for eksempel ved rusbruk eller uteblivelse fra permisjoner) – til at fanger som ikke «passer inn», tilbakeføres fra Leira til lukkede fengsler.

Oppsummert ser vi at Leira-fangene som deltok i spørreundersøkelsen, har mange likhetstrekk med det øvrige utvalget vårt og det vi vet om fangepopulasjonen i Norge for øvrig. De er i overveiende grad marginaliserte menn med stoffproblemer, som har vanskelige boforhold, lav utdanning og mangelfull erfaring med arbeidslivet. Det er ellers stor spredning innad i fangegruppen, men den er samtidig en selektert gruppe på noen sentrale variabler: først og fremst ved at de i hovedsak er majoritetsnorske og tilsynelatende motiverte fanger som soner (relativt) lange dommer, og som dermed har tid til å dra nytte av rehabiliteringen som tilbys ved Leira. Fange-sammensetningen ved Leira skiller seg dermed ut fra andre fengsler på måter som kan bedre betingelsene for at soningen kan oppleves konstruktiv og minst mulig skadelig.

4.2. Materielle forhold og aktivitetstilbud

De norske fengselsinstitusjonene rommer et stort mangfold av bygninger med ulike standarder, reguleringer, størrelser og omgivelser. Soningsanstaltene fremtoning og fengselsmaterielle kvaliteter markerer tydelig forskjellene mellom verdenen innenfor og utenfor institusjonens grenser. Leira er et åpent fengsel, og det skiller seg betydelig fra «et typisk fengsel» på mange måter. Til forskjell fra de fleste høysikkerhetsfengsler har Leira få fengselsaktige rekvisitter som murer, kontrollsluser, gitter på rommene og låste dører. Leiras gårdslignende arkitektur og naturskjønne omgivelser gjør at fengslet oppleves som et særegent sted. I hovedbygget finner man de innsattes private rom, kontorer, kjøkken og kantine, tre oppholdsrom, vaskeri og et treningsrom. I et eget bygg er det progresjonsboliger og en kvinneavdeling. Det er store friarealer på fengselstomta, blant annet en volleyballbane. På tomta er det videre et gartneri og verkstedbygninger som tilbyr varer og tjenester til besøkende kunder. Det er også en stall med hester. Fengslet har ellers tilrettelagt egne stier og ruter i kulturlandskapet utenfor fengslet, som fangene jevnlig bruker til spaser- eller løpeturer. Beliggenheten i utkanten av Trondheim sentrum, langs en trafikkert vei, gjør også at fangene blir mer eksponert for livet utenfor. Leira er derfor et stort fengsel definert ut fra tilgjengelig friareal for fangene og med en betydelig kontaktflate med omverdenen. Åpenheten mot

storsamfunnet og nærheten til byen blir i samtaler med både innsatte og ansatte ofte fremhevet som særlig betydningsfullt. Fengselsomgivelsenes inkluderende profil signaliserer en stor grad av tillit.

Materielle forhold og aktivitetstilbud har betydning for soningsopplevelsen. Åpne institusjoner med større frihetsgrader tilrettelegger for en mer allsidig identitetsskapende tilværelse med minst mulig «fangeaktig» preg. Leira legger vekt på et variert hverdagslig fritidstilbud i og utenfor anstalten. Det samme permisjonsreglementet gjelder ved Leira som ved andre anstalter, men anstalten innvilger flere permisjoner og fremstillinger enn de fleste andre fengsler. Gode besøksordninger gjør også at de Leira-innsatte kan ha mer kontakt med familie og venner enn andre. To av tre de Leira-innsatte (67 prosent) fortalte at de hadde hatt besøk av familie eller venner i løpet av den siste måneden, og det er betydelig høyere enn ellers i fangepopulasjonen (39 prosent). Regulering av personlige eiendeler varierer mellom fengsler og kan ha stor betydning for innsattes opplevelse av mulighetene for selvforvaltning. Innsatte på Leira har anledning til å få med seg mange personlige eiendeler inn og kan også ta med Xbox eller Playstation på rommet. Innsatte har daglig tilgang til solarium, treningsrom, biljardrom, bordtennisbord og tre TV-stuer i fellesområdet. Slike uorganiserte tidsfordriv synes ettertraktet, ikke bare for å få tiden til å gå, men også for å motarbeide en passiv og identitetsinnskrenkende fangestatus.

Fysiske aktiviteter preget også de Leira-innsattes fritid. To ukentlige treninger var obligatorisk, og forholdene var lagt godt til rette for daglig trening, blant annet i et godt utstyrt trimrom. Noen innsatte fortalte at de nærmest levde en hyperaktiv tilværelse, i stor kontrast til livet de hadde utenfor. Utflukter til fotballkamper, slalåm, fjellturer og teaterforestillinger var aktiviteter mange ellers ikke hadde hatt råd til. Fangers fortid med rus og kriminalitet gjør erfaringsgrunnlaget med konvensjonelle arenaer mangelfulle. Muligheten til å kunne dra ut av fengslet og omgås folk i det frie samfunnet var et særlig verdsatt privilegium i en tilværelse som ellers var innelukket og avskåret fra den øvrige verdenen.

Et hovedproblem i tilbakeføring er at de innsatte har blitt passivisert ved langvarig soning, og at de har hatt mangelfull kontakt med omverdenen. Det kan skape ensomhet og sosial angst. Å bli eksponert for

alminnelige erfaringer og samvær er ikke bare et viktig aspekt ved myndig- og verdiggjøring, men også for å motvirke faren for at innsatte blir institusjonalisert på en sånn måte at de utvikler kompetanse og posisjoner som forsterker deres utenforskap. Åpenheten til omverdenen i aktivitetsfremmende og brobyggende omgivelser kan dermed motvirke stigma og at en degraderende moralsk karriere i forbindelse med fengselsopphold kan utvikle seg.

4.3. Arbeidsforhold

Innsatte i norske fengsler har aktivitetsplikt (jf. straffegjennomføringsloven, § 3). På dagtid skal fangene arbeide, få undervisning eller delta på andre godkjente aktiviteter. Det er imidlertid store variasjoner i aktivitetene som tilbys i ulike fengsel. I utgangspunktet har små fengsler, som Leira, ofte færre aktivitetstilbud og har dermed i mindre grad mulighet til å sørge for varierte aktiviteter og individuelt tilpassede soningsløp. Imidlertid var arbeidskvalifiserende tiltak et særlig viktig satsingsområde på Leira, og i utgangspunktet er samtlige innsatte sysselsatt med arbeid eller skolegang og studier. Resultatet er at de aller fleste Leira-fangene (80 prosent) rapporterte at de var i arbeid på dagtid. Det er langt over gjennomsnittet for de andre fengslene (37 prosent). Ingen av Leira-fangene oppga at de ikke hadde noe som helst aktivitetstilbud på dagtid. Den største virksomheten er gartneriet, som er i kommersiell drift med utsalg av planter på våren og sommerstid. Leira har også et bilverksted som tilbyr tjenester til eksterne kunder. Det tilfører en kvalitativ nyanse til Leira-fangenes arbeidshverdag ved at Leira-fangene i stor grad tilbyr tjenester til eksterne kunder, noe som kan bidra til en mer realistisk arbeidsdag. Det er imidlertid også på Leira en del innsatte som arbeider med fengselsinterne funksjoner som kjøkkentjenester, renhold, vaskeri og vedlikehold. Selv om mange er i arbeid, er det likevel et begrenset tilbud som ikke nødvendigvis alle opplever som meningsfullt, relevant, eller kvalifiserende ved at det øker sjansene for relevant jobb utenfor.

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser samtidig at arbeidsrettede tiltak er det som de innsatte selv mener er det mest meningsfylte og viktigste tiltaket for å klare å leve lovlydig (Lundeberg, 2017). Også annen

forskning viser at arbeid er blant de viktigste faktorene for å beskytte mot tilbakefall, og at manglende arbeidserfaring er et problem for fangenes tilbakeføring (Kyvsgaard, 1998; Sampson og Laub, 2003; Skardhamar og Telle, 2012). Å skaffe seg arbeid eller å ha en jobb har vist seg å være særlig viktig for eldre straffedømte, som det var mange av på Leira (Shover, 1996). Arbeidets kriminalitetsreducerende effekt har sammenheng med at de som har dårligst arbeidsmarkedstilknytning før soning, blir tilbudt arbeidstrening og -opplæring i fengsel, som de drar nytte av etter soning (Bhuller, Dahl, Løken og Mogstad, 2016). Soningen gir mulighet for at en særlig marginalisert befolkningsgruppe som det ellers ville ha vært vanskelig å nå, kan få arbeidserfaring og kompetanseheving. Hvordan den enkelte klarer å kvalifisere seg i soningstiden, overbevise potensielle arbeidsgivere om sin kompetanse og reforhandle sin kriminelle fortid i møte med arbeidslivets aldersnormerte forventninger til et yrkesaktivt livsløp, er et kritisk punkt i tilbakeføringsprosessen. Mulighetene for mer variert arbeid, frigang til arbeidsplasser utenfor fengsel og planlagt arbeidstrening etter løslatelsen er viktige tiltak for å tilrettelegge for det vendepunktet som fast arbeid kan ha i livet etter løslatelse.

4.4. Rehabilitering

Omfanget av tiltak i fengsel som skal ha en rehabiliterende effekt, har økt den senere tid. På Leira kom dette til uttrykk ved at en rekke importerte tjenester er til stede i fengslet (bibliotek, skole, NAV, primærhelsetjeneste, spesialisthelsetjeneste, prest), at det legges vekt på forvaltningssamarbeidet, og at fengslet fremstår som integrert i det større norske velferdsstatlige apparatet. Dette viser seg også ved at Leira-fangene generelt får en tettere oppfølging og planstyring av både soningsforløpet og livet etter løslatelsen, og at de setter pris på dette. For eksempel forteller langt flere på Leira enn i andre fengsler (37 mot 16 prosent) at de er med i en ansvarsgruppe. Fangene ved Leira som har slik gruppe, er også mer fornøyd med den enn fangene i utvalget ellers. Fangene ved Leira er jevnt over også langt mer tilfreds med de ulike planene som legges for soningsforløpet (soningsplan, fremdriftsplan og individuell plan). Ikke minst er det trolig viktig at de fleste (78 prosent) forteller at de har et sted å bo etter

soningen, og mange (44 prosent) også har en jobb å gå til. Andelen med utsikter til bolig og arbeid er høyere enn i den generelle fangepopulasjonen, noe som reduserer risikoen for tilbakefall betraktelig (Skardhamar og Telle, 2012). Dette er spesielt interessant med tanke på at hver annen Leira-fange ikke hadde bolig forut for innsettelsen og bare hver fjerde var i lønnet arbeide.

Fengslets rehabiliterende ambisjon kommer videre til uttrykk i det som kalles «Leiramodellen». Dette innebærer at fengslet har en konsekvenspedagogisk tilnærming i samhandlingen med innsatte, og alle ansatte har derfor en videreutdanning i konsekvenspedagogikk. Ansattes rehabiliteringskompetanse er også styrket gjennom obligatorisk opplæring i endringsverktøyet motiverende intervju. Rusmestringstiltak har vært et satsingsområde på Leira. Siden 2010 har fengslet hatt en egen rusmestringsenhet med bistand fra psykolog og 200 prosent stillingsressurs for ruskonsulenter (Helgesen, 2013). I dag har 13 fengsler i Norge med både høyere og lavere sikkerhetsnivå et slikt tilbud. Oppholdet i enhetene er frivillig, og innsatte må selv søke om plass (Justis- og beredskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet, 2013). Hensikten med rusmestringsenhetene er å gi innsatte rusbrukere et tilbud om behandling og rehabilitering som vil gjøre dem bedre i stand til å mestre rusproblemene og livssituasjonen.

Internasjonal forskning har vist at kognitive endringsprogrammer i fengsel kan forebygge ny kriminalitet (Andrews og Bonta, 2006; Harper og Chitty, 2005). En større andel av de innsatte på Leira (30 mot 16 prosent ellers) hadde deltatt i endringsprogrammer, for eksempel i form av rusprogram, sinnemestringsprogram eller lignende. Flertallet blant dem som deltok eller hadde deltatt på slike programmer, oppga at de var fornøyd med oppfølgingen de fikk. En forutsetning for deltakelse var at de selv tok initiativet og viste motivasjon for endring. Brukermedvirkning ble praktisert ved at de innsatte fikk være med på å lage regler for miljøet på enheten og i utformingen av rusmestringsarbeidet. Innsatte vektla betydningen av å få et individuelt tilrettelagt soningsforløp og kontinuerlig oppfølging ved hjelp av tverrfaglige ansvarsgrupper og individuell plan. Studier har vist at brukere som aktivt medvirker i behandlings- og rehabiliteringsprosessen, har bedre resultater (DiClemente, 2003;

Helgesen, 2017; Lundeberg og Mjåland, 2016; Viggem og Landrø, 2017). En vellykket tilbakeføring er avhengig av den enkeltes motivasjon og innstilling. De fleste av dem vi har intervjuet som har lyktes med å slutte med rus og kriminalitet, understreker at man må være 100 prosent motivert for å lykkes (Lundeberg og Mjåland, 2016). Samtidig har rusmiddelmissbrukere som rehabiliteres i åpne fengsler som Leira, der forholdene er friere og treningsarenaene mer virkelighetsnære, større sjanse for å oppnå rusmestring og forbli rusfrie.

De fleste innsatte på Leira svarte at behandlings- og oppfølgingstilbudet de hadde fått under fengselsoppholdet, alt i alt ga dem noe bedre psykisk og fysisk helse og evne til rusmestring. Samtidig opplever mange som har et behandlingsbehov, en stor grad av ambivalens til hjelpeapparatet (Lundeberg, 2017). I hvilken grad den enkelte har et personlig engasjement og drivkraft for endring, varierer betydelig og har avgjørende betydning for resultatene (Maruna, 2001). Høy motivasjonsfaktor som inntaksgrunn vil heller ikke sikre at hjelp blir gitt til de tunge brukerne. De mest hjelpetrengende er ikke nødvendigvis de som best klarer å synliggjøre sine behov. Videre vil en selverklært endringsvillighet som overbeviser til programdeltakelse ved opptakssamtalene, ikke nødvendigvis resultere i en genuin satsing (Mjåland 2015). Hverdagslivet er regulert av et progresjonssystem der innsatte kan opparbeide seg og gjøre seg fortjent til belønninger gjennom å fremvise atferd som sammenfaller med fengslets syn på en «mønsterfange» (Mjåland og Lundeberg, 2014; Crewe, 2009). Samtidig kan fanger på til dels subtile og kreative måter utfordre fengslets regler, normer og personell (Bosworth og Carrabine, 2001; Crewe, 2009; Ugelvik, 2011). Drevne innsatte kan lettere benytte seg av de fordelene som en progresjonssonering innebærer, med strategiske og instrumentelle tilpasningsstrategier. Soningsforholdene ved alle typer rusmestringsenheter oppleves som friere enn ordinære fengselsavdelinger (Helgesen, 2017). Andre privilegier, slik som bedre mat, mulighet for Playstation og et rikere fritidstilbud, kan være mer avgjørende for at enkelte søker seg til soningssteder som Leira, enn ønsket om bedre rusmestring (Mjåland 2015; Kolind mfl., 2010). At innsatte er fornøyd med soningen på rehabiliteringsorienterte avdelinger, kan dermed skyldes andre grunner enn effekten av behandling.

4.5. Fangebehandlingen

Fengsler er særpregete moralske universer, der hvordan fangene opplever å bli behandlet, har en helt spesiell betydning (Crewe, 2009; Liebling, med Arnold, 2004; Mjåland, 2015; Lundeberg og Mjåland, 2016). Den dagligdage mellommenneskelige samhandlingen og relasjonene mellom betjenter og fanger har en stor innvirkning på hvordan fangene vurderer legitimiteten til og det moralske klimaet i fengslet (Johnsen mfl., 2011; Liebling, med Arnold 2004). Det daglige samværet på Leira preges av at betjentene går i hverdagsklær og legger vekt på en uformell omgangstone med de innsatte. Den asymmetriske maktrelasjonen tones gjerne ned. Betjentene bærer nøkkelknipper, men disse blir ikke brukt for å låse innsatte inn på rommene på nattetid. Fangene har derimot egne nøkler til rommene sine, for å unngå uønsket besøk av medfanger. Det er illustrerende at hoveddøren låses om kveldene: ikke for å hindre fangene i å gå *ut*, men for å stoppe utenforstående fra å ta seg *inn* i fengslet. Fengslets primære sikkerhetsforanstaltning ligger ikke i fysiske barrierer, men i å bygge tillitsrelasjoner i dagligdags samvær og kommunikasjon (jamfør skillet mellom henholdsvis statisk og dynamisk sikkerhet).

Fangebehandling har mange aspekter, og handler om alt fra hvordan fanger blir omtalt, til hvordan betjenter treffer beslutninger i fengsels hverdagen. Undersøkelsen vår viser at kvaliteten på relasjonen mellom innsatte og ansatte, og de innsattes mulighet for medvirkning, er svært viktig for å skape gode soningsforhold og betingelser for endringer. Respektfull fangebehandling er noe av det som har størst betydning når fanger vurderer kvaliteten på fengselsopphold (Liebling, med Arnold 2004). Muligheten til samvær med betjentene oppleves som viktig. Kanskje særlig viktig i en norsk kontekst er relasjonen mellom innsatt og kontaktbetjent (Mjåland og Lundeberg, 2014). Ordningen med kontaktbetjent innebærer at hver fange skal ha en bestemt person blant betjentene å forholde seg til, som har et særlig ansvar for oppfølging av «sine» fanger under straffegjennomføringen. Selv om kontaktbetjentene har stor betydning, er det samtidig store forskjeller mellom ulike fengsler i hvor fornøyd fangene er med den individuelle oppfølgingen. Leira skiller seg ut ved at de fleste (82 prosent) er tilfreds med kontaktbetjentens arbeid, mange av dem til og med «svært fornøyd». Det er markant bedre enn i

utvalget for øvrig, der under halvparten forteller at de er tilfreds med sin kontaktbetjent. Tillitsrelasjonen til betjentene mer allment fremstår også som bedre på Leira, der fangene oftere (41 mot 30 prosent på landsbasis) forteller at de snakker fortrolig med kontaktbetjenten. Forskning har vist at fengselsbetjenter på behandlingspregede avdelinger går bort fra en tradisjonell betjentrolle som setter hardt mot hardt og har en litt upersonlig og distansert måte å forholde seg til fangene på, til fordel for en mer kommuniserende og likeverdig tilnærming (Kolind, Frank, Lindeberg og Tourunen, 2015). Det er derfor godt mulig at «behandlingskulturen» ved Leira bidrar til å skape mer tillitsfulle relasjoner mellom betjent og fange.

De ansattes relasjon til innsatte er viktig både i utøvelsen av kontroll og sikkerhetsoppgaver, men også i forhold til tilgang til tjenester og det løpende endrings- og påvirkningsarbeidet som fangene på Leira skal underlegges. De kvalitative studiene våre underbygger at de som er fornøyd med oppfølgingen i fengslet, hadde opplevd individuell tilrettelegging og brukermedvirkning (Lundeberg og Mjåland, 2017). Ekskriminalitet beskriver viktigheten av måten de blir møtt, sett, hørt og behandlet på av representantene fra strafferettsapparatet. De påpeker at egen suksess skyldtes at ansatte tok utgangspunkt i den innsattes ressurser og reelle muligheter og bygget på personlig deltakelse, initiativ og engasjement. En slik individualisert særbehandling er ofte drevet fremover av enkelte ildsjeler som utnytter mulighetene som ligger i det vide rommet, for å utøve sitt profesjonelle skjønn til beste for de domfelte.

5. Eksepsjonelt åpne fengselsforhold

Soningsforholdene i nordiske og norske fengsler blir ofte karakterisert som mer humane enn andre (Pratt 2008a, 2008b). I dette kapitlet har vi ønsket å bidra til diskusjonene om eksepsjonalisme ved å undersøke soningsforholdene i et fengsel der mange innsatte er særlig fornøyd. Med utgangspunkt i kvalitative intervjuer og en spørreundersøkelse i ti norske fengsler har vi vist at det er store variasjoner i fangers soningsferfaringer, og aller mest tilfreds med livet i fengsel er fanger i det åpne fengslet Leira i Trondheim. Slike mindre og åpne fengsler, som Pratt mener er et eksepsjonelt trekk ved nordisk straffegjennomføring, har i liten grad vært

studert tidligere. Kapitlets analyser viser hvordan Leira, fra fangenes perspektiv, er et særlig godt fengsel, som på en rekke områder skiller seg ut fra andre norske fengsler. Undersøkelsen viser at kombinasjonen av gode materielle forhold, et aktivitetstilbud som legger vekt på fysisk aktivitet, arbeidstrening, stor grad av frihet, åpenhet til omverdenen, motivasjon for endring hos de innsatte, oppfølging av rusproblem, et terapeutisk klima, kvaliteten på relasjonen mellom innsatt og ansatt (tett og dypt) og mulighet for medvirkning er svært viktig for å skape tilfredshet i form av gode levekår og betingelser for endringer. Vi vil avslutningsvis diskutere hvordan soningsforholdene ved åpne anstalter og de innsattes bakgrunn og innstilling særlig virker inn på den høye tilfredsheten blant fangene på Leira.

I kapitlet har vi vist at fangenes fornøydhet ved Leira har sammenheng med at de – tross ellers betydelig variasjon – på enkelte viktige variabler er en selektert og homogen gruppe fanger. De er majoritetsnorske og tilsynelatende motiverte fanger som etter lang tids erfaring med rus, kriminalitet og fengsel kjenner på følgene av den belastende livsstilen. Innsatte som uttrykker at de har «nådd bunnen», opplever at de har mer å vinne enn å tape på å slutte med rus og kriminalitet. Et premiss for å få plass på Leira er at man erkjenner å ha et problem og ønsker langsiktig endring.

En motivasjonstest ved inntak vil kunne gi utslag i både større treffsikkerhet og tilfredshet med behandling. Ved å rekruttere fanger som kriminalomsorgen har langvarig og omfattende erfaringer med, kan deltagere som er motivert på «feil» grunnlag, lettere utelukkes. Fanger nyttiggjør seg oftere av behandling når de først innser at de har et alvorlig problem. Fanger med tyngre soningsbakgrunn har også større tilbøyelighet til å verdsette de økte mulighetene for frihet som hverdagslivet ved åpne anstalter gir.

Det at så mange uttrykker tilfredshet med å sone på Leira, har også sammenheng med den store forskjellen mellom lukkede og åpne fengsler når det gjelder grad av åpenhet, kontroll og regulering av hverdagslivet. Åpne fengsler blir av innsatte i vår undersøkelse generelt vurdert som bedre enn høysikkerhetsfengsler. Fravær av murer, liten grad av innlåsing og en fangebehandling som legger vekt på rehabilitering heller enn kontroll, er forhold som innsatte verdsetter ved Leira. Undersøkelsen vår

viser at kvaliteten på relasjonen mellom innsatte og ansatte og de innsattes mulighet for medvirkning er svært viktig for å skape gode soningsforhold og betingelser for endringer. Den dagligdagse samhandlingen og relasjonene mellom betjenter og fanger på Leira er i stor grad preget av tillit. Asymmetrien i relasjonen mellom betjenter og fanger blir forsøkt tonet ned ved bruk av hverdagsklær, en uformell omgangstone og hyppige sosiale aktiviteter der innsatte og ansatte trer ut av tradisjonelle roller. Leiras åpenhet til og kontakt med omverdenen er også forhold som vektlegges som betydningsfulle. Ved Leira er det også mulighet for flere permisjoner og fremstillinger enn i de fleste andre fengsler, og besøksordningene er mindre restriktive. En rekke fritidsaktiviteter foregår utenfor anstalten, som teater, slalåm, fjellturer og fotballkamper. Nærheten til Trondheim og bruk av byens mange aktivitetstilbud bidrar til at de innsatte kan oppleve en større sameksistens med nærområdet og byens befolkning. Ved til en viss grad å kunne velge grad av sosial kontakt og være aktive og kreative – også på eget initiativ – får de innsatte muligheter til å gjøre seg selv til noe annet enn fanger.

Fangenes fornøydhet må også sees i sammenheng med at Leira har rehabiliterende tiltak som mange innsatte opplever gir treffsikker og meningsfull hjelp. En stor andel av fangene på Leira har til dels tunge rusmiddelproblemer, store levekårsutfordringer og en betydelig erfaring med straff. En høyere andel på Leira enn i andre fengsler rapporterte om mangel på arbeidserfaring og et erkjent stort behov for hjelp til rusmestring. Problemet med å få arbeid er et av de største hindrene for å kunne være i stand til å oppnå bedre levestandard, lovlige liv og få tilgang til beskyttende konvensjonelle arenaer og fellesskap (Skardhamar og Telle, 2012). På Leira er flere i arbeid på dagtid enn i andre fengsler. Deler av fengslet er bygget rundt yrkesrettet opplæring knyttet til kommersiell drift som gir trening i en realistisk arbeidshverdag. Samtidig er det en utfordring for små fengsler som Leira å sørge for tilgang til tilstrekkelig varierte tiltak knyttet til individuelle forutsetninger og behov som samtidig skal tilføre det lokale arbeidsmarkedet egnet kompetanse. Behovet for satsingen på arbeid og flere arbeidsrettede tiltak i tilbakeføringsarbeidet underbygges av at innsatte selv mente arbeid var det mest meningsfylte og viktigste tiltaket for å klare å leve lovlig.

At fengslet gir tilbud om rusmestring, er også et forhold som bidrar til innsattes tilfredshet. Halvparten erklærer at de har et stort behov for hjelp med sine rusproblemer. Imidlertid er spørsmålet om rusmestrings-tiltakene bidrar til bedre fangebehandling, omdiskutert. Forskning på rusmestringsenheter viser at det er store forskjeller i hvordan rusmestringsenhetene drives (Helgesen, 2017). Kapasitetsutfordringer, sikkerhetshensyn, manglende institusjonell støtte og brukermedvirkning har noen steder gjort det utfordrende å forankre rehabiliteringen i fengsels-hverdagen (Giertsen, 2012; Helgesen, 2017; Mjåland, 2015; Mjåland og Lundeberg, 2014). Noen rusmestringsenheter har et høyt kontrollnivå som skaper mistillit, avstand og manglende motivasjon. Tap av selvbestemmelse skaper en barriere i tilbakeføringen. I kapitlet har vi imidlertid vist til en rekke institusjonelle forhold som gjør Leira egnet som rehabiliteringsarena. Vår studie indikerer at små og åpne fengsler med stort friområde, stor frihetsgrad og lavt kontrollnivå kan lykkes bedre med rehabilitering. En studie av 32 høysikkerhetsfengsler i Norge (Johnsen mfl., 2011) underbygger at størrelsen teller. Små fengsler (mindre enn 50 fanger) har bedre betingelser og kan vise til mer positive resultater av rehabiliteringsinnsatsen. Dette har først og fremst sammenheng med kvaliteten på relasjonen mellom innsatte og ansatte. Små fengsler gir mulighet til tettere individuell oppfølging i overgangen fra fengsel til frihet.

Ut fra det store hjelpebehovet og den generelle tilfredsheten med oppfølgingen som innsatte på Leira ga uttrykk for, er det grunn til å tro at Leira er i posisjon til å utgjøre en eksepsjonell forskjell. Det generelle omfanget av narkotikaproblemer i fangebefolkningen, og et udekket behandlingsbehov som fangene i vår undersøkelse uttrykker, viser imidlertid at dette langt fra er situasjonen andre steder.

Vurdert ut fra forskjellene i hvor fornøyd innsatte i de ulike fengslene var, og deres soningserfaringer, kan vi konkludere med at det er varierende grader av eksepsjonalisme i Norge. I den videre eksepsjonalisme-diskusjonen må dermed lokale fengselsforhold og variasjoner stå mer sentralt. Straffenivå og fengselsrater sier ikke nødvendigvis noe om hva som skjer innenfor murene – om innholdet i soningen. Fangeperspektivet og deres opplevelse av soning og forskjeller mellom ulike fengsler

innad i land må ikke bli oversett. Dette innebærer også å trekke frem de gode eksisterende tiltakene innenfor kriminalomsorgen som fortjener videre satsing, samt å etablere nye, som kan få enda flere innsatte enn de på Leira til å bli rustet til en bedre hverdag etter løslatelsen.

Sluttnoter

1. Pratt brukte begrepet «Scandinavian Exceptionalism», selv om han også viste til Finland. Derfor bruker vi «nordisk eksepsjonalisme» som begrep.
2. Spørreundersøkelsen ble gjennomført av Ingrid Rindal Lundeberg og Kristian Mjåland.
3. Leira fengsel har 29 soningsplasser, men bare 27 innsatte var til stede da surveyen ble gjennomført.
4. Én fange på Leira oppga at han satt varetektsfengslet, men dette skyldtes en misforståelse.

Referanser

- Andenæs, J. (1996). *Straffen som problem*. Halden: Exil.
- Andrews, D.A. og Bonta, J. (2006). *The psychology of criminal conduct*. Newark, N.J.: Anderson Publishing.
- Barker, V. (2013). Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology*, 17 (1), 5–25.
- Bosworth, M. og Carrabine, E. (2001). Reassessing Resistance: Race, Gender and Sexuality in Prison. *Punishment & Society*, 3 (4), 501–515.
- Bhuller, M., Dahl, G.B., Løken, K.V. og Mogstad, M. (2016). *Incarceration, Recidivism and Employment*. NBER Working Paper Series, Working Paper 22648. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Crewe, B. (2009). *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*. Oxford: Oxford University Press.
- DiClemente, C.C. (2003). *Addiction and change: how addictions develop and addicted people recover*. New York: Guilford Press.
- Giertsen, H. (2012). Policy on drugs in Norwegian prisons: Increased control, answers to poverties and looking for a life after release. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 29 (6), 589–604.
- Fridhov, I.M. og Hammerlin, Y. (1994). *Travelt men meningsfullt: En undersøkelse om det å tjenestegjøre på Leira*. Oslo: KRUS.
- Harper, G. og Chitty, C. (2005). The impact of corrections of re-offending: a review of what «what works». Home office research study 291. *Home office research, Development and statistics directorate*.

- Helgesen, J. (2013). *Godt begynt er halvt fullendt? Iverksetting av rusmestringsenheter i norsk kriminalomsorg*. Lillehammer: Høgskolen i Lillehammer.
- Helgesen, J.H.I. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler? Om innsatte rusbrukeres opplevelser av selvbestemmelse og medvirkning. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20 (2), 100–116.
- Hirschi, T. og Gottfredson, M. (1983). Age and the explanation of crime. *The American journal of sociology*, 89(3), 552–584.
- Johansen, N.B., Ugelvik, T. og Aas, K.F. (Red.). (2013). *Krimigrasjon? Den nye kontrollen av de fremmede*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, B., Granheim, P.K. og Helgesen, J. (2011). Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology*, 8 (6), 515–529.
- Justis- og beredskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet. (2013). *Rundskriv: Rammebetingelser for drift av rusmestringsenheter i fengsel. Samarbeid mellom kriminalomsorgen, spesialisthelsetjenesten og kommunehelsetjenesten*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet.
- Kolind, T., Frank, V.A. og Dahl, H.V. (2010). Drug treatment or alleviating the negative consequences of imprisonment? A critical view of prison-based drug treatment in Denmark. *International Journal of Drug Policy*, 21 (1), 43–48.
- Kolind, T., Frank, V.A., Lindberg, O. og Tourunen, J. (2015). Officers and Drug Counsellors: New Occupational Identities in Nordic Prisons. *British Journal of Criminology*, 55(2), 303–320.
- Kriminalomsorgen. (2016). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2016*. Hentet fra <http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/3901470.823.edexesqyab/Kriminalomsorgen+a%CC%8Arsstatistikk+2016+-+ferdig+versjon.pdf> 29. mars 2018.
- Kyvsgaard, B. (1998). *Den kriminelle karriere*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Langelid, T (2015). *Bot og betring? Fengselsundervisninga si historie i Noreg*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lappi-Seppälä, T. (2012). Penal Policies in the Nordic Countries 1960–2010. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13 (sup1.), 85–111.
- Liebling, A., assistert av H. Arnold (2004). *Prisons and their moral performance: a study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford University Press.
- Lundeberg, I.R. (2017). Exceptional procedures? Offenders' Experiences of Procedural Justice in Re-entry Work. I T. Ugelvik og P. Scharff Smith (Red.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice* (239–259). London: Palgrave.
- Lundeberg, I.R. og Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen, *Retfærd*, 153(1), 32–44.
- Maruna, S. (2001). *Making good: how ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, D.C.: American Psychological Association.

- Mathiesen, T. (1965). *The Defences of the Weak. A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution*. London: Tavistock.
- Meld. St. 12 (2014–2015). *Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/7fcd260d2fif44e8b26df955192a01fd/nofdfs/stm201420150012000oddpdfs.pdf> 29. mars 2018.
- Mjåland, K. (2015). The paradox of control: An ethnographic analysis of opiate maintenance treatment in a Norwegian prison. *International Journal of Drug Policy*, 26(8), 781–789.
- Mjåland, K. og I.R. Lundeborg (2014). Penal hybridization: staff-prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit. I H.S. Aasen, S. Gloppen, A.-M. Magnussen og E. Nilssen (Red.), *Juridification and Social Citizenship in the Welfare State* (183–202). Cheltenham: Edward Elgar.
- Pratt, J. (2008a). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess – Part I: The Nature and Roots of Scandinavian Exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 48(2), 119–137.
- Pratt, J. (2008b). Scandinavian Exceptionalism in an Era of Penal Excess – Part II: Does Scandinavian Exceptionalism Have a Future? *British Journal of Criminology*, 48(3), 275–292.
- Pratt, J. og Eriksson, A. (2013). *Contrasts in Punishment: An Explanation of Anglophone Excess and Nordic exceptionalism*. London: Routledge.
- Revdal, M.K. (2015). *Innsattes levekår 2014: Før, under og etter soning*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Sampson, R.J., og Laub, J.H. (2003). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. London: Harvard University Press.
- Scott, D. og Flynn, N. (2014). *Prisons and Punishment. The Essentials*. London: Sage.
- Shammas, V.L. (2014). The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island. *Punishment & Society*, 16 (1), 104–123.
- Shammas, V.L. (2017). *Prisons of Welfare. Incarceration, Social Democracy and the Sociology of Punishment*. Ph.D.-avhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Shover, N. (1996). *Great pretenders: pursuits and careers of persistent thieves*. Boulder, CO: Westview Press.
- Skardhamar, T. (2003). Inmates' Social Background and Living Conditions. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 4 (1), 39–56.
- Skardhamar, T. og Telle, K. (2012). Post-release employment and recidivism in Norway. *Journal of quantitative criminology*. 28(4), 629–649. DOI: 10.1007/s10940-012-9166-x
- Scharff Smith, P. (2012). A critical look at Scandinavian exceptionalism: welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark and Scandinavia. I T. Ugelvik og J. Dullum (Red.), *Penal Exceptionalism? Nordic prison policy and practice* (38–57). London: Routledge.

- Scharff Smith, P.(2017). Punishment Without Conviction? Scandinavian Pre-trial Practices and the Power of the Benevolent State. I P. Scharff Smith og T. Ugelvik (Red.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice: Embraced By the Welfare State?* (129–156). London: Palgrave Macmillan.
- St.meld. nr. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Ugelvik, T. og J. Dullum (Red.) (2012). *Penal exceptionalism?: Nordic prison policy and practice*. London: Routledge.
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter: makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ugelvik, T. (2017). The limits of the welfare state? Foreign national prisoners in the Norwegian crimmigration prison. I P. Scharff Smith og T. Ugelvik (Red.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice: Embraced By the Welfare State?* London: Palgrave Macmillan.
- Ugelvik, T. og Damsa, D. (2017). The pains of crimmigration imprisonment: Perspectives from a Norwegian all-foreign prison. *The British Journal of Criminology*, azx067, <https://doi.org/10.1093/bjc/azx067>.
- Ugelvik, T. og Scharff Smith, P. (Red.). (2017). *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice: Embraced By the Welfare State?* London: Palgrave Macmillan.
- Viggen, K. og Landrø, T. (2017). Reflecting Dialogues in a Norwegian Prison: A Qualitative Study, *Journal of Family Psychotherapy* - DOI:10.1080/08975353.2017.1301157.

50 år

EVALUERING elever

en
en
lkt
på
r i
er
er
seks

plæring?:

å?:

ELEVSAMTALE 1 og 2

MELDING

Unsker

Melding om FRAVÆR